

ЛИНГВОКУЛТУРНИ АСПЕКТИ В ПРОУЧВАНЕТО НА ИСТОРИЧЕСКИЯ СИНТАКСИС

В съвременната лингвистика антропоцентричното направление, при което се проучва връзката между езика и културата с оглед на присъствието на човека в света, е водещо. Принципите на подобен подход могат да бъдат прилагани и към материал от историческия синтаксис на книжовния български език. Пръв пример в това отношение е книгата на Мая Байрамова „Етюди за съюзите в Троянския дамаскин“ (*Байрамова 1995*). В нея са разгледани функциите на съчинителните съюзи **и**, **та**, **да**, **ли**, **или**, **а**, **ами**, **че** и на хипотактичните съюзи **оти**, **защо**, **дето**, **що** в отделни слова. Авторката се стреми не към пълно описание и строго разграничение на употребите и признаците, а към изтъкване на културологичните възможности на синтактичните средства в различни типове текст. По този начин се открояват не само свързващата, но и модалната, ритмико-структуриращата и въвеждащо-потвърждаващата функция на съюзите. Резултатите от изследването на М. Байрамова ми вдъхват увереност да използвам културологичния подход към паратактичните явления.

В тази студия е ексерпиран материалът от *Пространните жития* на св. Кирил и св. Методий (ЖК, ЖМ) (*Климент Охридски 1967*) като оригинални произведения от старобългарския период; от Бдинския сборник от 1360 г. (Бд.) (*Bdinski zbornik 1973*) като представително съчинение от нетърновски тип от XIV в. и от Тихонравовия дамаскин (Тих.) (*Дьомина 1971*) като един от най-пълните новобългарски дамаскини от XVII в. Пълният анализ на паратактичните съюзи и отношения доказва, че различните съчинени изречения са подходящи за различни типове текст. В средновековната българска литература в разказите за живота на светци и мъченици най-чести са съединителните, въвеждащите и заключителните изречения; полемичното утвърждаване на християнските истини е възможно с противопоставителни и разделителни изречения за взаимно изключване; а във философско-богословските и дидактичните текстове се реализират пояснителни и мотивиращи изречения.

Особеностите на наративния стил определят присъствието на копулативното отношение в синтактичната структура на езика. Преходите от един етап на разказа към друг, постепенното разгръщане на действието става именно чрез съединителни изречения. Те могат да застъпват няколко семантични признака – обединяване на едновременно протичащи действия, свързване на факти и явления въз основа на темпорална, причинна или условна последователност. Съединяването на изречения

с темпорална последователност в плана на предходността е типично за житията, включени в проучваните ръкописи от IX, XIV и XVII в., защото задачата на житиеписеца е да разкаже живота на светците с отделните моменти в него, именно така той се превръща в образец на подражание. Само подробното и последователно описание на мъките, изпитанията и подвизите на светите мъже и жени може да създаде въздействащ и отговарящ на изискванията на християнската култура образ на уподобилите се Богу, т.е. на достойните християни. Следователно употребата на съединителното свързване има своята лингвокултурологична същност.

и море проби и прондѣ по сѣхѣ ... и въ пѣстѣхъ бѣздѣхъ люди напои водѣхъ, и хлѣба англьскаго насыти ЖМ 103;

и много казавѣ и оучувѣ и оутѣшавѣ, не може юю развестн ЖМ 107б;

седмыи же лѣтомъ сын, отрокъ видѣ сънь и повѣда и ѿцоу и мѣри ЖК 723;

самараннѣ же нѣкон тоу жнвѣаше и прихѣде къ нѣмоу ... и принесе книги самаранскыи и показа емоу. и неспрошѣ ю оу нѣго, фїлософѣ затвори се въ храмнѣ и на мѣстоу се предложн. и ѿ ба раздѣмъ прѣемъ, чѣтати научетъ книги бес порока ЖК 727;

и пострнже власн главн своєю. и шлѣчѣ се въ рызн моужа своег(о) и хотнде хот града даиѣ .нѣ. пѣпрїщѣ, и шврѣтшн монастырѣ тлькноуевнн и реч(е) дврннкоу Бд. 57.26–28;

слышавшн се епраѣта и шслабѣ и шмир(ь)твѣ и паде се на землю Бд. 229.17–18;

и тогази маттеи прїе чтото мѣ се даде ѿ рѣка гнѣа, и остави онѣзи гора и слѣзе долѣ и понде въ великын градѣ змиринѣ Тих. 37.274б;

та заради гостолубство и добро срдѣце, та ѿиде и направи свои домъ на дрѣмъ под едно дрѣво. та сѣдѣше на дрѣматѣ прѣд къщата си, та ловѣше пѣтници и чюждинци Тих. 31.221.

Свързването на последователни действия в плана на следходността осигурява възможност да се утвърди християнският модел на поведение чрез наставления, които точно посочват какво се очаква от вярващите. В текстовете по-рядко се среща бъдеще време на глаголите, отколкото императив с пожелателен подтекст. Бъдещето сякаш е видно като изискване за определен тип действия занапред. Защото именно такава е християнската концепция за човека – той трябва да заслужи вечния живот с праведност, с очистване на душата и тялото.

останѣте на поуѣте и виднѣте [и въпроснѣте на стѣзе гнѣе вѣчныи и виднѣте] кын юѣ поуѣте истиннын, и ходнѣте по нѣмоу, и обрещѣте оучненіе дшамъ вашн ЖК 729;

реч(е) къ нѣн епраѣта. даждѣ мн роукоу сестро мота и въведн ме въ дрѣвннкоу и поврѣзн ме тоу. и нзмн хлѣвен нз пещн и вънесн въ монастырѣ Бд. 229.19–21;

и реч(е) архнмоудрнтоу. понмы конѣ и ндн въ градѣ. и югоже срѣчешн понмы и приведн съ собою Бд. 70.23–24;

звѣзда ще да просвѣтн. и члкъ ще да се родн. и да раздрѣши сички царїе что се нѣмѣ не покланятѣ Тих. 33.243б;

скоро идѣте и избереѣте междѹ вас що съ мѹжѣ мѹдры та ми ги доведете
Тих. 4.22б.

Обединителната връзка е статична, задържа контекста на един и същ етап. Следователно нейната поява е мотивирана в тематични откъслечи с излагане на общоприети и общоизвестни истини (независимо дали твърденията се отнасят до християнската догматика или до естественонаучни знания).

исконн бѣ слово, н слово бѣ ѿ ба, н бѣ бѣ слово ЖК 733;

бѣ блгѣ н всемоган, нже юсть створилъ ѿ небытнѹа въ бытнѹе вса-
чьската виднѹма же н невиднѹма, н оукрасилъ всакою красотю ЖМ 102б;

великъ ю(сть) в(ог)ъ хрѣistianскын. н нѣ(сть) в(ог)а развѣ того, емоуже
с(вѣ)таа петка слоужитъ н покланѹет се Бд. 93.3;

не бытн вскр(ъ)сенню, аще чнстн не прѣбоудете н плѣть свою не съблюдете
Бд. 76.8;

дето е въ троици единъ бѣ, что мѹ се сичко покланѹава... и неговото ве-
личество что е прѣбогато не доврѹшѹва се никога Тих. 15.131 (първият член
формално е без главно изречение, но всъщност *дето* в случая е десемантизирано като подчинителен съюз и има функция на въвеждащ съюз);

земля сичка на три дѣловѣ е раздѣлюна. на истоць, н западѣ, н на ливѣ, н
лива се зове полѹднѣ. н тамо на ливѹнска страна что е на пладнѣ. има град дето
се зове велика фригѹа Тих. 15.143.

В старобългарския език се пази общославянската функция на *да* като паратактичен съюз, която е съхранена и до днес в севернославянските езици, например в руски. А подчинителната функция на *да* е хронологически най-късната, тя е добре развита само в южнославянските езици, най-вече в български (*Деянова 1979, Викторова 2003*). В Пространните жития на св. Кирил и св. Методий е налице съчинителният съюз *да*, но той е рядък и точно затова неговото наличие в определени контексти ги изтъква като особено значими:

вты бо еста селоунанна, да селоунане всн чнсто словѣньскы бесѣдоують
ЖМ 105;

на молнтвоу сѹ наложнѣта н съ ннѣмн, нже владоху тогожде дѹа, югоже н
сн. да тоу яви бѣ философу словѣньскы книгы ЖМ 105.

И двата примера се отнасят до важни моменти в личната биография на солунските братя и в историята на българската народност. В първия категорично се заявява произходът на св. Кирил и св. Методий: „Вие сте солуняни“ и познаването на славянския език: „и всички солуняни чисто славянски говорят“. Отношението на следственост е изразено от съюза *да*. Този текст от ЖМ съдържа един от най-важните аргументи за тезата, че първият писмен славянски език е старобългарски, тъй като е доказано, че солунският диалект принадлежи към групата на югоизточнобългарските говори.

Във втория пример се утвърждава божественият произход на славянските книги. След молитвата на двамата братя и „на други, които бяха

със същия дух“, т.е. техните ученици, Бог в този момент явява на Константин Философ новата писменост. От една страна, този акт е мигновен, защото е резултат от Божията намеса и от вярата и старанието на молещите се. От друга страна, в подтекста учените откриват информация за по-продължителен процес на създаване на нов литературен език и книжнина, защото Кирил и Методий вече имат съмишленици. Така житието съвместява идеята за сакралното сътворяване на старобългарските книги, която отговаря на християнската парадигма, и историческата истина. В този сложен и престижен контекст връзките се осъществяват от съюза да.

Както наративната част на текста поставя своите изисквания към синтактичния строеж на езика, така и дидактичната част и пренията, които се градят върху съпоставяния на сакралното и профанното, на нормата и отклонението, влияят върху фреквентността на адверзативните отношения между езиковите единици. Тази релация се осъществява в няколко семантични типа – съпоставяне на едновременни и последователни действия; противопоставяне, което обхваща три подтипа: отстъпително, ограничително, заместително; градационни отношения с два подтипа: градационно противопоставяне и градационно съпоставяне.

Съпоставянето и заместителното противопоставяне дават възможност да се установяват отношения на отричане на определен тип поведенчески модели („оскверняване на тялото“, „осъждане на хората“, „смърт на грешниците“, „духовна погибел“) и на утвърждаване на друг тип, които имат престижно място в християнската парадигма („съхраняване на душата“, „живот с вяра и страх Божи“, „обръщане към Бога“, „удържане на плътта чрез страха Божи“). Чрез подобна организация текстът предлага на средновековния адресат християнския идеал за усъвършенстване на човека посредством подражание на Бога, на светците и светиците, на мъчениците за вярата. Смисълът се разчита не само в лексикалния състав, но и в синтактичната структура на езиковите единици.

хѡу не ѡвѣргшоу его, нѣ по законоу скон'чавшоу тѡ ЖК 729б;

болше сею любве не можетъ никтоже гвѣтити на сѣмь житиѣ, нѣ да свою дѣшъ положитъ кто за дрѡугы ЖК 72б;

и на оутрѣшнѣи днѣ ннчесоже не оставлае ... нѣ ннщннмь раздавае вѣсе и на бѣ надеждѣ възлагае ЖК 726б;

не прѣдаждѣ мене искоушениоу, да не wskвѣрнитъ се тѣло мое и д(оу)хъ мой ѡт нечистаго вѣса, нѣ съхрани д(оу)шою мою, г(оспод)и Бд. 114.6 (първият член е главно изречение с подчинено обстоятелствено за цел);

того ради посла б(ог)ъ ѡтрокъ свои ис(оу)х(ристо)с ... тыи единнь поможеть чл(овѣ)коом и въсеому мироу блѡудещоу, да не воуд(оу)тъ к тоомоу wсоужденны, нѣ да живоутъ въ вѣрѣ и въ страcѣ в(о)жии Бд. 77.22 (двата члена са съподчинени допълнителни изречения);

в(ог)ъ ... не хощет бо съмр(ъ)ти грѣшнициомъ, нь ждитъ и дълго трѣпить
вбращеніа его Бд. 187.5;

г(оспод)и в(ож)е н(е)воу и земли, не встави мен(е) погивноути, нь пригвозди
страстѣ твоємъ плоть мою Бд. 168.19;

не потан, госпожде епраѣне, нь повѣждь великоои госпожди Бд. 213.23.

Чрез заместителното противопоставяне се разгръща и богословско-
дидактичната тематика, като вместо едно твърдение се предлага друго
противоположно, което в по-голяма степен отговаря на християнската
парадигма. Внушават се изконни християнски норми, които се утвържда-
ват по-убедително чрез контраста.

бѣ... заради това се разсържда на нас. и оукарова ни като баща свое чедо...
нъ оті е добръ, и обиче члѣците, не наказѣва нас съсъ сичка сръдина нѣгова нъ
малко наказѣва нас колко да се покаемъ за грѣхъвете наши Тих. 1.4.

Особено подходящи за назидателно полемичния стил на св. Кирил са
многочленните синтактични цялости с повелителен комуникативен статус
и с последователно осъществяване на заместително противопоставяне, из-
разено с нъ. Те могат да се срещнат както в напътствията към добрите хри-
стиани, така и във възраженията срещу неверниците и отхвърлящите хри-
стианството. От лингвокултурологична гледна точка подобни паратактични
конструкции много ясно внушават на адресатите какви модели на поведение
са приемливи и неприемливи в християнската парадигма. Освен това пове-
лителният план представя тяхната задължителност и изисква от възприема-
телите активна съпричастност и действие. Същите признаци притежава и
текстът на Словото за десетте божии заповеди в новобългарските дамаскини,
затова и там се откриват изречения със заместително противопоставяне.

вѣщаго спсѣнія не ѿрнни, нъ вѣсе подвигни. не лѣнните се, нъ юти се по
нстннын поуть ЖК 733;

не лѣскаго вѣбуча дръжн се, нъ заповѣдин бжнхъ зрн ЖК 724б;

и ако чинишь праздник стѣнѣ и трапеза. сирѣч пирь. не зови волѣре и
гсподаріе. нъ повикай сыромасы и просѣбци, и мало-мошнїи Тих. 1.4б;

недѣки седнѣ да пїеш и да се опивашь и съсъ това да правишь работа
дѣволска нъ ѿиди въ црѣква сажрено на вечернѣ и на оутрѣнѣ Тих. 1.4б.

Отстъпителното противопоставяне също е мотивирано от културоло-
гичните особености на текста. Този вид релация позволява да се осмисли
противоречивият свят, в който много неща се случват въпреки условията,
които ги поражат, поради намесата на Бога или поради ненамесата му,
поради голямата вяра или поради липсата на голяма вяра. Следователно
чрез този тип адверзативност може да се представят сложните връзки
между сакралното и профанното, между Бога и човешкото битие.

срамлю се, ш(тъ)че, стоуднаа мога дѣла рѣци. нь понѣже тѣло мое наго
видѣ, вѣнажоу ти и дѣла мога Бд. 184.16 (вторият член е сложно съставно
изречение с подчинено обстоятелствено за причина в препозиция);

въ истиноу, брате, не имамъ, и брашна не имамъ. нь да. идоу и въл'бзоу съ ниии въ корабъ Бд. 185.27 (и двете единици са сложни съединителни изречения);

пръв'бю же с(ве)таа тѣа възискаема б'б на бракъ шт ленкадіа кнеза. нь не повиноуаше се, шбауе хотеши еи оуб'бжати Бд. 135.22;

того радн не хоцемъ ил'бти ничесоже на земли, да не н(ε)в(ε)снааго погр'бшимъ богатства. нь да тебе не шпечале, масло мало на кадила и тилианъ даждь цр(ъ)кви Бд. 207.18 (и двата члена на конструкцията са сложни съставни изречения с подчинени финални);

многаа и лютаа кл'бщеніа моукани оуготова тев'б епархъ, нь послушан мене, оуліаніе, да егда те приведоутъ, пристоупи и пожри вогомъ и избавиши се многых моукъ Бд. 168.11 (на темата за мъченията на св. Юлиана противостои нова – за възможността въпреки всичко при определени условия те да бъдат избегнати от светицата).

При оформянето на този семантичен подтип също се наблюдава смяна на комуникативния статус, на времето или залога на глагола казуемо, на субектите на действието. Следователно същностен белег на отстъпително противопоставяне със съюза нъ е разнородността в синтактичната организация на свързаните единици. Четири от засвидетелстваните в Бдинския сборник осем употреби са от Житието на Мария Египетска, като три представят битието ѝ на блудница. Явно темата за грешницата, която се осъзнава и чрез пост и въздържание се превръща в светица, маркира в най-голяма степен областта на действията, които се случват „но въпреки това“, т.е. в рамките на отстъпителното противопоставяне. В новобългарските дамаскини съюзът **ала**, който за първи път се появява в книжовния език именно в дамаскинската книжнина и по произход е гръцка заемка в българските диалекти, се специализира да изразява концесивност в текстове като Словото за десетте божи заповеди и Словото за Второто пришествие.

оти ные векю не можем се спасти нъ пакъ да припаднем на покаяніе. и да се испов'бдаме дх'бвникъ Тих. 1.8;

истинна казввахте на че съмъ гъ бѣ. ала не стрбвахте моата вола. и истинна се наричвахте хрестіане, ала не стрбвахте моатъ законъ шото б'бх зарьчалъ Тих. 18.205б.

Съюзът то застъпва еднократно отстъпително противопоставяне – в текста на предсмъртния завет на св. Кирил към брат му св. Методий:

а тѣи любвшн гороу вельмн. то не мозн, горгы радн штавштн оученна своюго ЖМ 105б.

Съюзът то в необичайна адверзативна функция допълнително прилича вниманието на адресата и подчертава важността на този момент за развитието на наратива.

Също така с необичайна и затова смислово акцентирана семантика се реализира разделителният съюз **ли**: в конструкцията от две или повече подчинени

условни изречения, въведени от аще и аще ли, съюзът ли става показател за съпоставително значение на съчинената връзка между двете езикови единици.

аще кто оубѣтѣтъ зъмлю, ѿ грѣхъ избоудетъ твое радн. аще ли члѣка оубѣтѣтъ кто, трн мѣдн да пѣетъ въ дрѣвѣннѣ чашн, а стѣклѣнѣ да не прнкасает се ЖК 733б.

Съпоставката между убийството на змия и убийството на човек, изразена със съюза ли, се коментира от автора на Житието на св. Кирил, когато разказва за противниците му в Моравия. Те не само са привърженици на триезичната ерес и отхвърлят новия богослужебен език, на който св. Кирил и св. Методий проповядват и пишат, но и учат хората на „друго безчестие“, свързано със запазени езически вярвания за „подземни човеци“ и „дяволски твари“. Отъждествяването на триезичниците с езичеството ги приравнява с най-големите врагове на християнството. В този текст се отразяват съществуващи политеистични практики, тъй като и до днес в българската традиционна култура се съхранява схващането, че убийството на змия води до опрощаването на 9 (или повече) гряха. Следователно Константин Философ в своя диспут с латинското духовенство в Моравия е бил принуден да се бори с нови и стари антихристиянски учения. Този съществен момент от неговото житие изтъква съюзът ли с адверзативна функция.

Градационното съпоставяне и противопоставяне отразяват средновековната ценностна система и показват как с езикови средства може да се постигне йерархизацията в християнската култура. Този паратактичен тип е присъщ на полемичния стил на св. Кирил в Пространното му житие, на стила на авторите на Бдинския сборник, на Дамаскин Студит и Йоан Златоуст в някои от дидактичните им слова в новобългарските дамаскини и предлага богати възможности за едновременно утвърждаване на различни по значимост явления и факти.

не тъкмо же снмь едннѣмь скажѣ, тако законъ прѣстанѣ, нъ и ннѣмн вннаин [ѿ прѣокъ] гавѣ ЖК 729;

не тъкмо же се еднно глѣахѣ, нъ и ннонѣ бесчѣстнѣ зѣахѣ ЖК 733б;

оуслышавши се болгарка в(ла)голюбнаа жена не тъкмо смете се нъ и възрадова се велии и молаше в(ог)а ѿ шшьстви жизни чл(овѣ)чѣьскые и быти съ х(ристо)сомъ Бд. 210.19. Тук се открива по-висока интензивност на действието във втората езикова единица – възрадова се, която е означена синтактично с градационен съюз и лексикално с наречието велии. Градацията се вписва в рамките на християнската парадигма, защото голямото „възраждане“ е свързано със смъртта и приближаването до Христос.

не поклоню се богомъ каменнѣмь ни дрѣвѣннѣмь, иже соутъ роукъ вашнхъ сътворени... за то и подобни имъ да боудут не тъкмо сътворше ю, нъ и вѣроующе въ нь Бд. 91.11. Градационното противопоставяне обхваща тези, които правят идоли, и тези, които вярват в тях, като вторите в още по-голяма степен заслужават да бъдат глухи, неми и бездушни.

Отново в Житието на св. Петка-Параскева е засвидетелстван пример с традиционното за християнското учение противопоставяне между тялото и душата:

потомъ же цѣса)рь приеми водоу и оуми се и прозрѣ, не тъкмиш телесними очима нѣ и д(оу)шею Бд. 95.8.

В езика на новобългарските дамаскини поради новите културни нагласи през Предвъзраждането и стремежа на дамаскинарите да създават достъпна книжнина този паратактичен тип отношения се отнася не само до йерархизирането на значими християнски ценности, но и до характеристиките на героите и действията им. Засвидетелствани са два съотносителни съюза: **не тъко...нѣ и**, **не тъкмо...ами и**. В първия е съхранен по-старият фонетичен вариант на съюза **нѣ**, а наречието е диалектно – **тъко**. А във втория наречието **тъкмо** запазва старобългарския си облик, а съюзът **ами** е иновация в книжовния език на народна основа от XVII в. Така се съчетават книжовно и диалектно дори на това микроравнище.

бащата е вторыи бѣ снѣ си на тоа свѣтъ. и не тъко баща своего и майка да почиташъ. и постарѣат си братъ да почиташъ нѣ и роднината си сичките Тих. 1.5 (в градицията участват допълненията в сложните съчинени изречения);

и не тъкмо юва встави бѣ. ами и днешного стѣго встатѣа така встави бѣ да го искѣси Тих. 5.27б (противопоставят се допълнения);

и сички изоколѣ царѣе и воеводы боухъсе ѿ него. и не тъкмо кога го видѣха, и бѣгаха. ами и кога чюаха негово име сички неговы врагъве бѣгаха Тих. 5.28 (противопоставят се подчинени обстоятелствени изречения за време);

не тъкмо братъ мои ще бы. ами и наследникъ на мое царство ще да бѣде до вѣка Тих. 7.51б (изтъкват се сказуемни определения);

не тъкмо тамо се прочю ами и до цариград и по сичка земля Тих. 8.58б (противопоставят се обстоятелствени пояснения за място в свързаните единици).

В историята на българския книжовен език съществува и семантичен тип градиционно съпоставяне, изразено със сложния съюз **а нежелн** в Пространното житие на св. Кирил. То дава възможност в диспутите на Константин Философ да се съпоставят отрицателни действия, като второто се отрича в по-голяма степен.

како можеть женскын поль бѣ вѣлиѣстнѣн въ чрѣво, нанъже не можѣ ни възрѣти, а нежелн роднѣн и ЖК 728.

В новобългарските дамаскини се откриват сложните съюзи **ами и**, **а камо ли**, чрез които се изграждат конструкции със съпоставяне и градиране на същности и действия както в плана на утвърждаването, така и в плана на отричането.

и бѣше и на възрасть и на такость доста хвалим. ами и на дшѣвна такость бѣше мнвого похвалень Тих. 9.62;

и какъ ще азъ това да зема на себѣ си, дето не смѣю за него да подѣмамъ. а камо ли таквизы великы даръве да прѣема Тих. 12.110б;

и що ли ца да продѣмам ѿ толкови зли работы и ѿ толкови тяжкы грѣхѡве, штого имамъ. не смѣа кък бѣ да погледамъ, а камо ли нѣчто да продѣмам Тих. 31.218б;

въ врѣме кога вѣше мѡисѣи. дръво ѡслади онази вода горка. а камо ли сила крѣтна да не чини чюдо Тих. 16.160б (за сравнение само този пример е засвидетелстван и в текста на Троянския дамаскин на с. 331 със същия сложен съюз);

и така гѣ бѣ прѣе гедешнѡ и илю. на дрѣгыте, гастїето, и жрътваца, и изгори им. а камо ли своето гастїе да не изгори въсесилныи бѣ Тих. 38.290.

От лингвокултурологична гледна точка появата на редуващи се или изключващи се варианти е мотивирана от диалогични текстови отрязъци. Натрупването на въпроси, които се изброяват, за да насочат вниманието на възприемателя към различни страни на разисквания проблем, е характерно за риторичния стил. В диспутите на Константин Философ обсъждането на основните понятия в две различни религии и стремежът да се убеди противникът в правотата на християнските норми изискват не само логични и теологични доказателства, а и съответната въздействаща езикова форма. Към нея принадлежат и риторичните въпроси, с които сякаш се диалогизира онова, което всъщност се утвърждава, като се употребяват разделителни изречения.

како можааше ннако волецин нещѣкнѣти се ... ѿ кого ли паку обновленїе прнелъ, аше не ѿ самого того творца ЖК 728б;

кого нного жднѣте ... кою же ли ви се мннѣ железное цѣтѡ, еже Даннѣл мѣкннѣ въ нкннѣ ЖК 729б.

Анализът на езиковия материал доказва, че разделителни отношения се срещат най-вече в полемични съчинения, при защита на определени схващания с предлагане на избор между две или повече възможности, с алтернативно търсене на истината. Затова са засвидетелствани предимно в диспутите на св. Кирил с противниците на християнството и на славянското богослужение, на св. Екатерина със защитниците на политеизма, на св. Марина с дявола и нечистите бесове и др.

Съотносителният съюз ли ... нан, както и съюзът ли се откриват в пренията на Константин Философ с иконобореца Анис, с хазарите, със сарацините и с триезичниците.

скажнѣ ли нестннно, въ обрѣзанїи ли юѣ пръвви законъ данъ нан въ необрѣзанїи ЖК 728б;

въпрошоу же оубѡ вы н азъ. вбраз ли, юже въ горѣ Мѡѡсѣи сквнню ннзнесе, нан вбразъ вбраз н хоудожьствїемъ съдѣла ЖК 730б.

а нже ѿ нѣ на западѣ кланяет се, нан жндовскы мѣтѡвѡ творнѣтъ, нан срацннскы вѣрѡ дръжнѣтъ, скоро съмрѣтъ прнмѣтъ ѿ нѣ ЖК 731б (паратак-тичното отношение обхваща три съподчинени подложни изречения);

коюю вамъ полсѡ сътворѡ, аше вам не глѡ въ явлѣнїе н въ разоумѣнїе, нан въ прѣрѣствїи, нан въ наѡученїи ЖК 734б (разделителна релация се

осъществява между три съподчинени условни изречения с изпуснато сказуемо);

срамно въ ꙗже женѣ въ цркви глати. или ѿ вась слово бже нзыде, или въ ва единѣхъ оубрѣте се ЖК 735 (редуват се въпроси, които обосновават предпоставената теза и в които или функционира като съюз на междуизреченско равнище и като въпросителна частица на изреченско).

Диалогичен е контекстът и на примерите в Бдинския сборник.

Утоо юс(тъ) добро, свѣтъ или или тма, сп(а)сеніе или <или> погоубленіе Бд. 96.8²;

Како те нарекоу, или каа<ко> те именовю ... Въздръжателна ли те нарекоу или несоуднителна, прѣмоудраа или непрѣмоудраа, или расоудителнаа Бд. 50.11², 12.

В езика на новобългарските дамаскини поради променената културна ситуация изреченията с редуване или изключване на различни възможности се срещат в дидактични и богословски текстове и в диалогична реч от битовото общуване.

Гѣ ли є или бжїи нѣкон апсль. цо сѣди тѣка сега със нас Тих. 7.50;

кога гледа чѣкъ нѣчто, и не може да го познае сладко ли є или горко... кога похватишъ нѣчто и познаешъ стѣдено ли є или топло. тежко ли є или леко Тих. 33.233б (трикратната реализация на или ... или е съпроводена от трикратно елиптически оформяне);

кога искоусьва бѣ чка да го види, дали го любы. кога моу дойде нѣкоа бѣда, или злына или тъкно любы бога, когато моу є весело Тих. 35.25б (второто или образува съотносителен съюз с дали; само този контекст с употреба на съотносителен съюз дали... или е засвидетелстван и в Троянския дамаскин);

дали си на войска загиналь или си ѿ зѣкрове изедѣнь. или си ѿ сабїа посѣчїи или ѿ гладъ и ѿ жѣдѣванїе заморен си Тих. 39.314 (многочленната конструкция с дали... или... или... или придава освен алтернативност и известна многоплановост на несъвместимите възможности);

и дѣлаи въ себѣ си дали ще ѡсмына доѡтѣѣ, или не ца Тих. 31.222б;

а зосима мысли и дѣла си. дали гѣ не пѣсти ѡ да доде зацо сѣнь недостоннь или доиде а мене не наиде Тих. 17.174 (включените в разделително отношение единици са сложни – сложно съставно с подчинено каузално и сложно съчинено противопоставително).

кои ти донесе това. мѣжь ли или жена, стар ли, или младъ Тих. 15.154 (налице е елипса, тъй като на първо място се намира един общ въпрос, който чрез разделително сложно съчинено изречение се конкретизира);

ами виждъ, живот ли ищешъ да си живъ, или съмрътъ Тих. 4.23б (налице е елипса по същите причини).

Друг лингвокултурен аспект на проучването на паратактичните отношения може да се изтъкне при въвеждащите съчинителни изречения,

които имат за цел да сигнализират нов момент в текста и да привлекат вниманието на възприемателите. Конкретният анализ показва, че универсалният въвеждащ съюз **же** бележи всеки нов етап от живота на Методий в неговото житие.

Ако разгледаме Житието на св. Методий, ще установим, че в първата част, която мотивира божествената същност на Методиевото дело, не се среща съюзът **же** точно защото тя е посветена на една идея. С началото на разказа за Методий всеки нов момент от неговото битие е въведен със съюза **же**:

– Бог е изпратил Методий: **по снх же въсѣхъ вѣ мношнѣхъ ... въ наша лѣта пазыка радн нашего ... на добръхъ чинъ въздвнже нашего оучнтелѧ ...** Мѳоднѧ ЖМ 104;

– Методий е от добър род: **вѣ же рода не хоща ѿ обоюдоу, нъ велимн добра н чьстна** ЖМ 104б;

– Методий се подготвя за бъдещата си мисия сред славяните по Божия промисъл: **црь ... княженне юмоу дастъ държатн словѣньско — рече же азъ, тако прозърѧ како н хоташе оучнтелѧ словѣннелъ послатн н първаго архнелпа** ЖМ 104б;

– Методий осъзнава нищетата на земния свят и избира духовното усъвършенстване: **сътворъ же въ томъ княженн лѣта многа н оузърѣ многы мѣлелы вѣщннны въ жнтн селъ, прѣложн земьныа тѣмъ волю на небьныа мыслн** ЖМ 104б;

– Методий отива с Константин Философ на мисия при хазарите: **прнключнше же сѧ врѣмнн такомоу н посла црь (по) фнлософа, врата юго, въ Козары** ЖМ 104б;

– Ростислав изпраща писмо до император Михаил, за да моли за учител: **прнлоучн же сѧ въ тты днн Ростиславѣ князь ... посласѧ нз Моравы къ црю Мнханлоу** ЖМ 105;

– папа Николай иска да види Методий: **оувѣдѣвъ же такова моужа, апостолнкъ Никола посла по на, желага видѣти га како англа бжнѧ** ЖМ 105б;

– папа Николай ръкополага Методий: **стн же на поповьство блженѧго Мѳоднѧ** ЖМ 105б;

– Константин Философ преди смъртта дава своя завет на Методий: **по днѣхъ же мнозѣхъ фнлософъ, на соудъ градъхъ, рече къ Мѳодню, братоу своему** ЖМ 105б.

Единствено в Словото за светите места в Йерусалим в Бдинския сборник съюзът **же** се конкурира със съюза **а** с подобна функция. Регистрирани са 37 появи на **а** и 23 на **же** в това първо по рода си пътеписно описание в историята на българската литература. Краткият текст, наситен с много богата географска информация, изисква непрекъснат преход от обект на обект, който се маркира от **а** и **же**. Типични са началните изрази: **тоу же, срѣдѣ же, выше же, долѣ же**, които очертават пространственото разпреде-

ление на светите места в Йерусалим и околностите му.

χ(ριστος)ва же цркъвн без връха. срѣдѣ же ее гробъ г(оспод)нь Бд. 235.7;
срѣдѣ(ѣ) же тыне цркъве поупъ землн. налѣво же соупъ двери Бд. 235.12;
тоу н гробъ праведнаго снмевна тоу же вънесена вы(сть) с(вѣ)таа б(огородн)
ца Бд. 236.22;

выше же мѣсто гдѣ молн се г(оспод)ь Бд. 238.4;

долѣ же домъ захарїинъ Бд. 238.21.

По-необичайните съюзи таже, тоже именно поради своята рядкост подчертават въведените с тях абзаци и се употребяват при по-значими от гледна точка на християнската парадигма текстове. Съюзът во въвежда само думите на пророци, евангелисти и библейски герои в диспутите на Константин Философ в Пространното му житие, като по този начин изтъква огромната им стойност като сакрално слово. Реалните участници в комуникативния процес са въведени с же, а думите на пророците, Бог и др., които се цитират за защита на определени становища, са въведени с во. По този начин въвеждащата и мотивиращата семантика се съчетават. Ето няколко примера с во от този текст:

рече во Нсаи ЖК 728; акла ѡ тако глѣтъ ЖК 728б; рече ѡ къ нїемѡ ЖК 728б (за Бога); бѣ ѡ гла къ авраамоу ЖК 729; н възглюшн ѡ рече ЖК 729 (за Бога); юрїма ѡ рече гавѣ ЖК 729 и др.

Следователно при доказване истинността на християнските постулати поради изключителната културна стойност на текста се използват иновационни и въздействащи езикови средства, какъвто е експликативният съюз во с въвеждаща функция.

В историята на българския книжовен език съществува паратактично отношение, при което втората езикова единица е тждествена на първата и я пояснява, като дава нова информация за нея. В старобългарски този тип паратактични отношения са с малка дистрибуция, но разполагат с два специализирани съюза – сирѣкъ и рекъше. В Пространните жития на св. Кирил и св. Методий те свързват преди всичко еднородни части на изречението, само в един случай сирѣкъ е с паратактична функция. В Бдинския сборник не са засвидетелствани. Очевидно те постепенно престават да се употребяват, като през XV–XVI в. почти изчезват (Дограмаджиева 1968б).

В книжовния език от XVII в. обаче има голям брой пояснителни изречения, въведени със сирѣкъ, и единични примери с да речем и да речеш. Интересен феномен е активизирането на пояснителните съчинени изречения в езика на новобългарските дамаскини. Причината за това според мен се крие в същността на книжовния език на народна основа. Той възниква именно за да задоволи нуждата от разбираем за широк кръг възприематели писмен език, такива са изискванията на предвъзрожденската духовност. Пояснителните изречения със сирѣкъ се оказват изключително подходящо средство за решаване на тази социална и комуникативна задача на езика.

Те „превеждат“ чужди думи, неясни старобългарски лексеми и изрази, откъси от архаичните дамаскини; тълкуват богословски категории и библейски топоси и притчи; разясняват понятия, близки до съвременните научни темини; правят разбираеми устойчиви словосъчетания и фразеологизми; отъждествяват остарели синтетични форми на причастия, глаголни инфинитиви и падежи. Следователно те осигуряват достъпността на езика в новобългарските дамаскини.

и пакъ каже дѣдѣ сътвори съ мною знаменіе въ бл҃го. и да видеть ненавидѣши ме и постидетъ се. сиреч. млитъ се дѣдѣ х҃ѣ. и каже. стори съ мене знаменіе на добро, и да видеть конто се на мене гнѣвѣвати бѣсѣве, да се посраметъ Тих. 16.162;

и положи тѣмѣ за кровь свои. сирѣч каже затвори нѣето и слѣзе на земля. и тма под ншѣте нѣгови сирѣч каже не може никон развѣк никакъ какъ слѣзе ѿ нѣето на землю Тих. 38.286б;

и что е ѿ него бж҃тїе своиство та е непостижим, сирѣч не може никон нѣгово бж҃ство развѣк и въсѣвидць и неописанъ сирѣч сичко виды и нема мѣсто нигдѣ него да задръжи Тих. 34.251;

а стѣа троица е равночѣстна сирѣч. единъ почестъ иматъ равно и трите лица Тих. 33.238б;

и поиде до монастырь юрданскыи. и тѣкнь. сиреч почюка на вратата Тих. 17.164б;

и надъ тѣа сичките постави троица людїе съмотрителею. сирѣч да ги съпикасѣват Тих. 11.92;

и сичко мѣ си покориль под ншѣте нѣгоовы. сирѣч сичкото что си сториль чл҃колюбче гї, та го си оставиль да е под рѣка чл҃кѣ Тих. 38.283 (фразеологизмът „под нозете негови“ е изтълкуван с друг фразеологизъм: „под рѣката на човека“);

да не знае лева рѣка твоа, что дава десница твоа. сирѣч. никомѣ да се не похвалиш ни кажешъ что чинишь добро Тих. 34.254б.

Анализираните употреби на съюза **сирѣч** доказват, че паратактичната система участва в големия процес на ментално и духовно обновление в навечерието на Българското възрождане.

От лингвокултурологична гледна точка консекутивните изречения представят логическите последици от греховете и богоугодните дела, като подчертават именно тяхната закономерност и по този начин аргументират християнския идеал за заслужен вечен живот. Затова те се срещат най-често в дидактичните части на текстовете.

Съюзът **тѣмѣ** се оказва подходящ изразител на логическата аргументация на Константин Философ в диспутите му със сарацините и с триезичниците във Венеция. Именно въведени с **тѣмѣ**, доводите на защитника на християнството и на новата славянска писменост стават убедителни. Те не са свързани пряко с препозитивната единица, а с целия предходен контекст.

въ законѣ ю ꙗко нноезычныи и оустнами ннѣми възглаголюхъ людемъ снми, и нн тако послушаю мене. гл҃еть г҃ь. тѣмъже езыци нѣсоуть въ знаменіе невѣрныи, нъ вѣрныи ЖК 735;

аще ли кто не разѣмлетъ, да не разѣмѣваѣ. тѣмъже братіе разоумѣванте прорцианію и не браните гл҃ати въ езыки ЖК 735.

Следователно съюзът тѣмъже вероятно принадлежи към полемичната лексика в словото на Константин-Кирил Философ и е част от оригиналните му произведения.

Съюзът тѣмъ се среща само в Житието на св. Марина в Бдинския сборник, като един от случаите е в диалога между управителя на Антиохия и Марина, а останалите са в пренията на Марина с изпратените от дявола да я изкушават змей и нечист бяс. Съюзът тѣмъ се появява в контекст на излагане на различни мнения и обосноваване на противоречиви сѣждения. Може да бъде част от словото на св. Марина или от думите на противниците ѝ.

вѣдетъ бози, штроковнице, такоже мноую юность тѣла твоего. тѣмъ покорн се миѣ и пожры богомъ и много нмѣннѣ възмиши шт мене Бд. 110.26;

н(ы)нѣ г(оспод)н и диаволоу попраноу бывшоу ... тѣмъ н(ы)нѣ кр(ь)сть твои да възвнст се. и вѣра моѣ да прославнт се. и тѣло мое маслшмъ с(ве) тым да помажет се Бд. 116.23;

и тако печатлѣнъ троудъ твоего плшдъ. тѣм бо оустъ твоихъ нсходъ мене смѣрн Бд. 120.1.

В историята на българския език вероятно през XV, XVI в. настъпва прегрупиране на семантичните типове в системата на паратаксиса, при което консекутивното отношение преминава частично към заключителните изречения, които започват да изразяват и последица, частично към хипотаксиса. Изчезват и резултативните съюзи, в книжовния език на народна основа те не са вече активна част от системата, а са в периферията.

Специфичен характер имат паратактичните отношения, които се пораждат в рамките на сложното съставно изречение, става дума преди всичко за появата на съчинителен съюз в началото на постпозитивно главно изречение. Ек. Дограмаджиева ги определя като архаична черта на старобългарския синтаксис и като особеност на говоримия старобългарски език: „По тази своя особеност езикът на Супрасълския сборник стои по-близо до говоримия старобългарски език, отколкото езикът на Кирило-Методиевите преводи“ (Дограмаджиева 1968а:194). В проучваните оригинални произведения от IX в. в началото на главно поспозитивно изречение се осъществяват съюзите: и, да, нъ, в Бдинския сборник от XIV в. съюзите са: и, же, нъ. Изключителното разрастване на това явление в книжовния език на народна основа от XVII век, както и данните от съвременния книжовен език и от диалектите показват, че става дума за един жив феномен, а не за архаизъм (Ницолова 1983, 1984; Брезински 1983;

Лазарова 1981; Попов 1974; Тодорова 2006; Лилов 1965). В дамаскиния текст в началото на главно постпозитивно изречение се явяват: **и, та, а, ами, нъ, ала, ато, ано** – т.е. основните съединителни и съпоставително-противопоставителни съюзи. Определено може да се каже, че те изразяват смисловата връзка на главното с предходното подчинено изречение. Така в рамките на хипотактичната релация се реализира и допълнителна паратактична семантика. Може да се смята, че това е характерна черта на синтаксиса на говоримия език, която е с висока дистрибуция в езика на новобългарските дамаскини и с доста по-малка в днешния книжовен идиом.

Такава сложна синтактична организация дава възможност да се изтъкват едновременно различни културно значими идеи и модели на поведение. Например: в Тихонравовия дамаскин най-често **а** се появява в началото на главно изречение след подчинено условно, тъй като условността освен следственост съдържа и адверзативност като вътрешен признак. В определен контекст, при тематични параметри, които предполагат контрастност, построяването на предикативните единици по модела: „**ако (ли) + подчинено условно изречение + а + главно изречение**“ – става структуроопределящ начин на изложение. Цялото Слово на св. Нил за осемте помисъла, в което се отричат човешките пороци и се препоръчват начини за преодоляването им, е изградено по този начин на принципа на структурния паралелизъм.

ако щешь да навиешь на кървоветво, а ты възлюбѣ глѣдѣваніе и жѣдѣваніе и вѣдѣніе... ако ли щешь да навіеши на сребролюбство, а ты недѣки обычѣ иманіе и стока, ами ходи порѣшен. ако ли щешь да навіеши на караз да не дрѣжишь, а ти се дрѣжъ на кротосъ и на дълготрѣпніе... ако ли щешь на безвѣрѣннаа грижа, а ти се не огрижѣван никоги за нѣкоа каква да е работа Тих. 19.2076.

Сложните отношения на причинна, условна или отстъпителна зависимост, съчетана с противопоставяне, осигуряват необходимите езикови условия за разгръщане на темата за човешкото битие. Подобни примери се откриват и в Пространните жития на св. Кирил и св. Методий, и в Бдинския сборник, и в Тихонравовия дамаскин.

аще и наипаче прилежнѣ на злѣбоу. нъ не оставиаѣ члѣа рода ѿпаствн ослабленіемъ и въ съблзѣнъ неприазннннѣ прїнтн и погѣбноути ЖК 722б;

понеже во вѣ ѿт(ъ)ць іе имѣніе доволно ѿставиль, нъ томъ часѣ повелѣ раздѣлати га ницим же и сириимъ Бд. 44.1;

макаръ и да не си прѣгрѣшилъ дѣшманинѣ твоємѣ ты. нъ пакъ ты стори нѣмѣ метание Тих. 1.6;

ако тѣка помѣчишь се заради нме хѣбѣ. нъ на онзи свѣтъ стѣ щешь да вѣдѣшь и наследникъ райскыи Тих. 1.36.

Примерите с начално и пред сложното съставно изречение и с н пред постпозитивното главно изречение едновременно доказват, че в наратива на текстовете от средновековната българска книжнина съединяването на

отделните части от текста е задължително изискване. Може да се говори за психологическа черта на човешкото мислене, което непрекъснато обединява различни представи. Със сигурност може да става дума и за лингвокултурологична характеристика на християнските жития, в които чрез съединяването се изгражда последователен и цялостен разказ и се утвърждава непротиворечив образец за достоен богоугоден живот.

и такоже въздѣ роуцѣ на н(е)бѣ сътворити м(о)л(н)твѣу. и агнѣ ншезе диаволь Бд. 64.31–65.1;

и тако нзнде и срѣте и моужь текоуць Бд. 70.24 (три употреби на н – 2 съюзни в началото на сложното и пред главното изречение и една употреба на частицата н за усилване пред моужь);

да тако нзе оула полѣно. и теши начеть кръвь велин Бд. 220.8 (първият съюз вместо н е да със съчинителна функция).

и кога се петрь архїепскпъ прѣстави. и прие вдѣцкын прѣстолю въ александрин ахила името мѣ Тих. 15.140б;

и кога ѡндоше на цара, валака, и излѣзе самси царь настрѣща имь Тих. 33.242б;

и кога ѡкрыха онзи трапъ и намѣриха стѣо че стои правь Тих. 39.301;

и като стань на молба на ѡ час и гледа на истоць, и пѣеше Тих. 16.166.

Уникално явление в езика на новобългарските дамаскини са реализациите на съюза **ами**, който свързва въпросителни и повелителни предикативни единици с предходните, като сигнализира промяна на комуникативния статус. Способността на определени елементи от паратактичната система да предават модална семантика е доказателство за нейната развитост.

Единственият задължителен белег на въвежданото от **ами** изречение е въпросителният или повелителният комуникативен статус.

гспдне мои оче. етѣ дрѣва и огнь и ножь. ами гдѣ овень за закланїе оче Тих. 11.85б; и тїе мѣ кажѣть, ныѣ те познахѣ добрѣ че си ты. и вѣхъ не фащан, ами гдѣ ти жената и дѣцата Тих. 5.35; ами сега не могѣ започне да зидаи и цар мѣ рѣч, ами кога щешь Тих. 7.52 (второто **ами**); ами ты что стори та го ѡни Тих. 9.66; кажѣть нѣкои безѡмны ами ако се не закльнемь. какъ да се сториамѣ и да се избавимѣ ѡ бѣда Тих. 5.40б.

и рѣч имь ѡнзи члкъ что чинѣше слѣзбата, добрѣ дойдохѣ вратїа, ами простѣте, защо се сѣвърши виното Тих. 10.78б ('молба'); аз не ць прѣстѣпи дѣмата бѣ моємѣ. ами прѣбѣдѣте пакъ тѣка ѣ тѣзи нощъ. и ако ми повели бѣ да идѣ, азѣ вы щемь каза Тих. 11.86б ('подтик към действие'); ами дотѣка що си дошьлѣ врѣни се назадъ. и понди оу велика черкова Тих. 3.18 ('заповед'); ами иди и покаи се. и оумири се със брата твоего мѣжѣ Тих. 11.104 ('заповед'); ами да имамѣ мѣдрость и чистота, и постъ, и любовь, и въздържанїе ѡ сичко зло Тих. 9.75б ('подкана'); ами да ю забевемь тало защо ми рѣч гладъ великъ има тало. и щемь на добра цѣна да ю продадем Тих. 9.69б ('желание').

Ролята на **ами** като сигнализатор на специфичен комуникативен статус дотолкова се активизира в езика на Тихонравовия дамаскин, че той става универсален застъпник на оптативно-императивна модалност. Разширява се обсегът на съчетаемостта му, като се открояват две разновидности на това свързване, които функционират като формули:

1. Съюзът **ами** участва в обичайната начална формула **ами послѣшаите**, с която се изисква вниманието на слушателя, защото започва важна част от текста. Тук повелителното наклонение на глагола **послѣшам** освен подтик към действие означава и сигнал за съсредоточаване. Цялата формула има и екстралингвистичен характер като пряк израз на оценката и емоцията на автора на изказването, който предхожда самото изказване. Тя стои в началото на обръщението на книжовника, който е и духовно лице, към християните и е част от изразните средства, с които се осъществява новата социолингвистична функция на книжовния език на народна основа през XVII в.

ами послѣшаите как вы пакъ и личїето нѣгово Тих. 5.386; ами послѣшаите и той какъ пеофиса Тих. 9.65; ами ѿ сега пакъ да послѣшате и двата наедно что са сторили чюдеса Тих. 11.104; ами послѣшаите блѣвенїи хрѣстїане да вы кажемъ цю цѣль да дѣлать грѣшниците прѣдъ гѣ бѣ Тих. 18.205; ами послѣшаите блѣвенїи хрѣстїане да разберете на какво се мѣсто мѣчатъ грѣшниците члїїи Тих. 32.231.

С **ами послѣшаите** се осъществява преходът към поучителната част на словото или житието. Тази формула винаги приканва към подражание на парадигматичните християнски образци, защото за да наподобим нещо, трябва добре да го опознаеш (т. е. добре „да слушаш“).

2. Съюзът **ами** участва и в друга начална подканваща формула – **ами ти се молю** + повелително наклонение на глагола сказуемо.

ами ти се молю да ме ѿведешъ тамо Тих. 5.376; ами ти се молимъ дойди Тих. 6.436; ами ти се млѣю, остави ю да бѣде инокъина 11.1046; ами ти се млѣю да ми продадешъ ѿ тѣхъ 9.69.

Данните от това проучване показват как лингвокултурологичният подход към синтактичните феномени в историята на българския книжовен език позволява да се очертаят закономерностите при съотнасянето на определен тип паратактични отношения с дадена текстова тематика. Установяват се най-важните особености на паратаксиса с оглед културната специфика на текста. Изтъкват се възможностите на по-редките съюзи да акцентират върху значими от гледна точка на християнската парадигма моменти в изложението. С подобна функция се реализират и съюзи с необичайна семантика в отделни контексти. Налице е и опит да се открият съюзите, характерни за оригиналните полемични съчинения на св. Кирил. Анализирани и обяснени именно с лингвокултурни причини са редица уникални явления в езика на новобългарските дамаскини.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Байрамова 1995: *Байрамова, М.* Етюди за съюзите в Троянския дамаскин. С., 1995.

Брезински 1983: *Брезински, Ст.* Сложно съчинено изречение. – В: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. III Синтаксис. 1983, 289–302.

Викторова 2003: *Викторова, К.* За съюзната природа на да в българския език. – Български език, 2003, кн. 2–3, 19–47.

Деянова 1979: *Деянова, М.* Към синтактичните функции на съюза да. – Български език, 1979, кн. 1, 131–137.

Дограмаджиева 1968а: *Дограмаджиева, Ек.* Структура на старобългарското сложно съчинено изречение, С., 1968.

Дограмаджиева 1968б: *Дограмаджиева, Ек.* Синтактична служба на старобългарските СИРЪЧ и РЕКЪШЕ и техният по-късен развой. – В: Славистичен сборник, С., 1968, 109–122.

Дьомина 1971: *Демина, Е. И.* Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Часть II. С., 1971.

Климент Охридски 1967: *Климент Охридски.* Събрани съчинения. Подготвили за печат Боню Ст. Ангелов, Христо Кодов. С., 1967.

Лазарова 1981: *Лазарова, Акс.* Към характеристиките на сложните изречения със съюза но в съвременния български език. – Български език, 1981, кн. 1, 20–29.

Лилов 1965: *Лилов, М.* Употреба на съчинителните съюзи в българските диалекти. – Изв. на ИБЕ, 1965, 12, 3–65.

Ницолова 1983: *Ницолова, Р.* Съюз. – В: Граматика на съвременния български език. Т. 2 Морфология. С., 1983, 446–464.

Ницолова 1984: *Ницолова, Р.* Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. С., 1984.

Попов 1974: *Попов, К.* Съвременен български език. Синтаксис. С., 1974.

Тодорова 2006: *Тодорова, Е.* Българските съюзи в публицистичен текст (лингвостатистическо изследване). С., 2006.

Bdinski zbornik 1973: *Scharpe, J. L., Vyncke F.* Bdinski zbornik. Bruges, 1973.